

MARIA VAN HEMERT

4

VOORTBORDUREN
AAN GROOTMOEDER'S
HANDWERK

MERKENen
STOPPEN

UITGAVE NEDERLANDSE BOND
VAN PLATTELANDSVROUWEN

www.antiquepatternlibrary.org

HANDLEIDINGEN

BEHORENDE BIJ DE
PATRONEN-UITGAVE „VOORTBORDUREN
AAN GROOTMOEDER'S HANDWERK”

HANDLEIDING IV WAT GROOTMOEDER'S LINNENKAST ONS TE ZEGGEN HEEFT MERKEN EN STOPPEN

DOOR
M. VAN HEMERT

UITGAVE VAN DE
NEDERLANDSCHE BOND VAN PLATTELANDSVROUWEN

INLEIDING.

Deze handwerkuitgave dankt haar naam aan de titel van een tentoonstelling, die in 1943 en '44 gehouden werd in het Openluchtmuseum te Arnhem en in de Bijenkorf te Amsterdam. Het is n.l. daar, dat het plan voor de uitgave in de tegenwoordige vorm ontstond. Deze zal bestaan uit een 7-tal beknopte handleidingen, voorzien van diagrammen en foto's, die minder bekende of geheel in onbruik geraakte handwerktechnieken behandelen.

Bij deze boekjes behoren losbladige patronenvellen, die patronen geven van de technieken, die in de boekjes besproken worden, maar die ook los daarvan kunnen worden gebruikt. De bedoeling is, deze serie geleidelijk uit te breiden.

De patronen zijn deels afkomstig van oud Nederlands handwerk, deels van andere takken van de oude volkskunst, zoals houtsnijwerk, smeedwerk, leerwerk, aardewerk, enz. Zij geven daarmee dus tevens een verzameling van motieven uit onze Nederlandse volkskunst, die nog veel te weinig door ons volk gekend wordt.

Wat nu het gebruik voor het handwerk betreft, de kruissteekpatronen, de stopwerk-, witwerk-, en snéwerkpatronen, de doorstoppatronen, deze alle lenen zich direct tot nawerken. Uitgewerkte toepassingen voor een bepaald handwerk zult U hier niet vinden; wij willen zoveel mogelijk aan uw eigen verbeeldingskracht overlaten.

De patronen voor vrij borduurwerk en de motieven van andere takken van volkskunst stellen deze verbeeldingskracht op een hogere proef. Hierbij moet U n.l. zelf de keuze maken van de steken, die U wilt gebruiken; U kunt de patronen vergroten of wel vervormen voor een andere grondvorm; kortom, op allerlei manieren wordt hierbij een beroep op Uw fantasie gedaan. Op de patronenvellen zelf worden nog nadere aanwijzingen gegeven.

Dit is wel heel wat anders dan het kopen van een strijpatroon of van voorgetekend en begonnen handwerk in een winkel. Laat U er echter niet door afschrikken. Het zal in het begin wat meer moeite kosten; de eerste resultaten zijn misschien niet dadelijk een succes, maar het zijn de eerste stappen om te komen tot *eigen* werk, dat, hoe eenvoudig ook, steeds van veel grotere waarde is dan de onpersoonlijke massaproducten uit de winkels. Alleen eigen, levend werk kan de herleving van het vrouwelijk handwerk brengen, die wij met deze uitgave beogen.

M. VAN HEMERT.

Het werk van Mejuffrouw Van Hemert verdient alle waardering, omdat hierdoor de oude volkskunst bekendheid behoudt en navolging ondervindt.

Mogen deze werkjes op ruime schaal worden verbreid als bronnen voor de verbetering van de handwerk-technieken en mogen deze de fantasie prikkelen tot behoud van een goede volkskunst in deze tijd.

De werkjes mogen m.i. in geen enkele schoolbibliotheek ontbreken en moeten in handen komen van ieder, die zich op het gebied van handwerken begeeft.

M. M. A. MICHELS,
Inspectrice Nijverheidsonderwijs.

I.

WAT GROOTMOEDER'S LINNENKAST ONS TE ZEGGEN HEEFT.

Merken en stoppen.

Eén van de belangrijkste stukken van het huisraad uit Grootmoeder's en Overgrootmoeder's tijd was de linnenkast. Zij was de trots van de huisvrouw, en terecht, zij verdiende die ereplaats ten volle. In keurige stapels lag er het linnengoed, de lakens, de doeken in velerlei soorten, 12. 24 stuks van elk, alles van het mooiste handgeweven linnen, alles met de hand gezoomd (naaimachines kende men toen immers nog niet) en alles voorzien van de geborduurde naamletters.

Hoe anders is dat in onze nuchtere, practische tijd geworden! Niet dat er niet nog welvoorziene linnenkasten bestaan, maar nu is het goed machinaal geweven, met de machine gezoomd en de naamletters werden vervangen door letterbandjes of zelfs alleen maar door een nummerbandje van de wasserij. In de wasserijen heeft het goed door de chemische wasmiddelen en door de machines meer te lijden dan vroeger, toen de was volgens alle regelen der kunst thuis behandeld werd; het is gauwer aan slijtage onderhevig en als het enige tijd met een vluchtige stop versteld is, wordt het al spoedig opgeofferd en door nieuw vervangen. Wij kopen het in de winkels of betrekken het direct van de linnenfabrieken, die het ons kant en klaar, gezoomd en machinaal gemerkt, leveren. Het kan van goede kwaliteit zijn, van heel goede zelfs, maar het is

Afb. 1. Oude stoplap.

(Foto Brever. Amsterdam).

Creative Commons 4.0 NC SA BY FREE DISTRIBUTION ONLY - NOT FOR SALE
toch nooit meer dan een dood ding voor ons; wij gebruiken het, maar het heeft niet meer onze liefde, zoals vroeger, toen de aanstaande huisvrouw ieder stuk zelf had genaaid en gemerkt met de naamletters, die zij in haar huwelijk zou gaan dragen.

Over die merkleeters nu willen wij het in deze handleiding hebben. Niet dat wij de oude traditie weer in ere zouden willen herstellen: men kan een voorbijgegangene tijd niet met geweld terugroepen; dat is ook niet nodig. Maar wel is er veel, waar wij ook nu nog ons voordeel mee kunnen doen.

Die merkleeters dan bestonden in vele soorten, van de kleine onaanzienlijke lettertjes af tot de grote, decoratieve letters toe, die, speciaal in Friesland, in gebruik waren. Letters van soms wel 8 à 10 cm hoogte, die, ter weerszijden van een middenmotief, een levensboom meestal, op de beddelakens prijken en daar geheel de functie van versiering vervulden. Ook bij de kleinere letters zijn er verscheidene heel mooie soorten, die voor hetzelfde doel kunnen dienen en die daarom ook voor ons van belang zijn. Een handwerk, dat de naamletters van de eigenares draagt, krijgt een persoonlijk stempel, dat de waarde ervan verhoogt. Herinneringsstukken met naam en datum vormen mooie gelegenheidsgeschenken. Zo zijn er bijvoorbeeld „mooie“ beddelakens, wiegelakentjes, linnen tafellakens en servetten, buffetlopers, pronkhanddoeken, wandlappen, die voor dit doel kunnen dienen.

Wij zullen hier in het kort allerhande van die letters de revue laten passeren: wij nemen daarbij speciaal die letters, die voor handwerk op linnen geschikt zijn, waarbij dus de weefseldraden geteld worden: letters in

kruissteek en platsteek, en niet letters, die in dik borduursel of Engels borduursel worden uitgevoerd.

Het leren maken van die letters behoorde bij de opvoeding van het jonge meisje. Reeds als klein kind moest zij er mee beginnen. Daarvan getuigen de ontelbare merklappen, die uit de 17de, 18de en 19de eeuw overgebleven zijn en die laten zien, tot welk fijn werk die naartige kleine handjes van soms 6 à 8-jarige kinderen in staat waren.

Zo'n merklap deed dezelfde dienst, die later door de patronenboekjes werd overgenomen. Zij vertoonde allerlei randen en motieven, die het meisje in haar latere leven kon toepassen en verder steeds één of meerdere alphabetten. Vooral de Friese en West-Friese merklappen zijn op dit punt rijk voorzien. Een echte Friese „letterlap” heeft soms wel zes of meer alphabetten, van kleine lettertypen tot steeds grotere en meer bewerkte, met die fijne omlijnningen en krulletjes versierd, die ze zo decoratief maken.

Zo'n oud alphabet wijkt enigszins van het onze af, daar verscheidene letters ontbreken. Zo deed de i dienst voor i en j beide; de q ontbreekt geheel, evenals de x, de y en de z, voor welke laatste letter een s geschreven werd. Ook voor de u en de v werd dezelfde letter gebruikt en de w ontbreekt eveneens vaak.

De cijfers en jaartallen zijn altijd klein en onopvallend, zo'n 5 à 7 kruisjes hoog (zie afb. 4).

Wat de toepassing van de merkletters betreft, het eiland Marken, waar de oude tradities nog levend gebleven zijn, vormt hiervoor een rijke bron van onderzoek. Wij treffen er allerlei lettertypen aan. Bijna ieder stuk van de klederdracht is gemerkt, en wel elk

Creative Commons 4.0 NC SA BY FREE DISTRIBUTION ONLY, NOT FOR SALE
met een bepaalde lettersoort, op een vaste plaats aan-
gebracht, en naar gelang van het gebruik, hetzij daagse
dracht, Zondagse dracht of feestdracht, zwaardere of
lichtere rouw, in verschillende kleur gewerkt, wit,
zwart, rood of groen.

Wij vinden er als kleinste type de zogenaamde enkele
letters, verder prentletters, Bijbelse letters, blokjes-
letters, Friese letters, enz.

De grotere, ornamentale letters, die wij op het oude
Friese linnengoed aantreffen, worden daar echter niet
gebruikt.

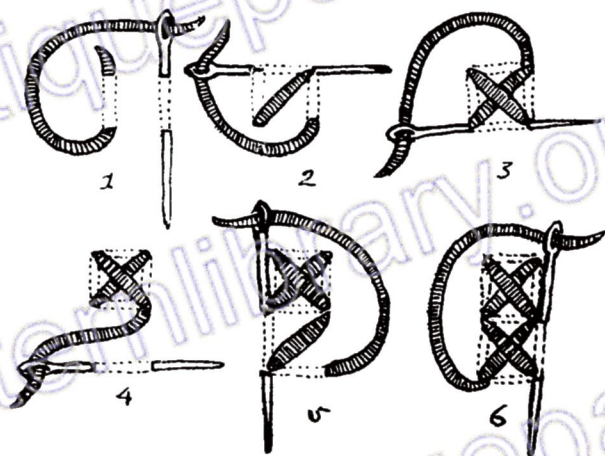
Wij zullen nu die verschillende lettervormen wat
nader bezien en van de meest voorkomende enkele voor-
beelden geven. De volledige alphabetten daarvan
komen in de patronenserie uit.

Kruissteekletters zijn de meest toegepaste. Ook komt
men vaak letters tegen van vierkante lijnsteekjes, en
eveneens veel met de zogenaamde nestelgaatjes, ook
wel bindgaatjes of vetergaatjes genaamd. Deze laatste
hebben het voordeel, dat voor- en achterkant ongeveer
gelijk zijn, iets wat bij veel gebruikslinnengoed nuttig
kan zijn. Ook bij die letters, die uit vierkantjes
bestaan, is dit gemakkelijk te bereiken, wanneer ze in
de z.g. Holbeinsteek worden uitgevoerd, dat wil
zeggen met een rijgsteek heen en terug, zoals bij-
gaande tekening laat zien:

Wat de kruissteekletters betreft, deze worden
meestal zó gewerkt, dat alleen de voorzijde leesbaar is;
maar ook hierbij is het mogelijk, de letter aan beide

zijden te verkrijgen. Dit kan op twee manieren gebeuren; ten eerste zó, dat de voorzijde een kruisje vertoont en de achterzijde een vierkantje; ten tweede kan de kruissteek zó worden gewerkt, dat ook aan de achterzijde een kruisje ontstaat: het werk wordt er wel ingewikkeld door, maar het gaat. Het diagram op afb. 2 vertoont de werkwijze van de eerste manier: kruisje—vierkantje, en waarbij, zoals uit de tekening blijkt, de kruissteek nog met een derde steek wordt overkruist.

Afb. 2.

Het diagram, afb. 3, laat de tweezijdige kruissteek zien, eenvoudig genoeg bij een rechte rij, maar voor onregelmatige motieven en letters zal deze manier nog heel wat hoofdbrekens kosten. En dan te denken aan de complete merklappen, met allerlei gecompliceerde motieven, die op deze wijze gewerkt werden en waarbij tussen voor- en achterzijde geen verschil te constateren valt!

Wij komen nu tot de verschillende lettertypen en beginnen met de overbekende letter, zoals wij allen die vroeger ook hebben geleerd. Afb. 5 laat er enige van zien.

Afb. 5.

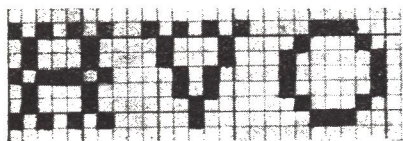
Afb. 6 geeft een ander, iets kleiner type, afkomstig van een oude merklap, dat tevens de Friese A laat zien met de karakteristieke horizontale verbindingslijn bovenop.

Afb. 7 geeft een grotere letter, eveneens van een oude merklap, die het heel mooi doet.

Afb. 8 geeft de letter, die op Marken de enkele

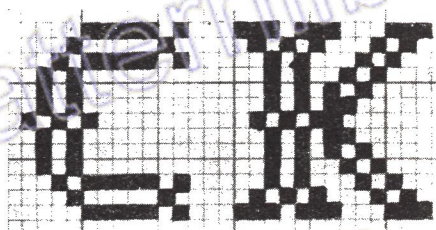
Afb. 4.

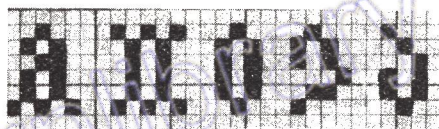
Afb. 5.

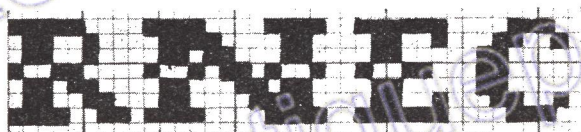
Afb. 6.

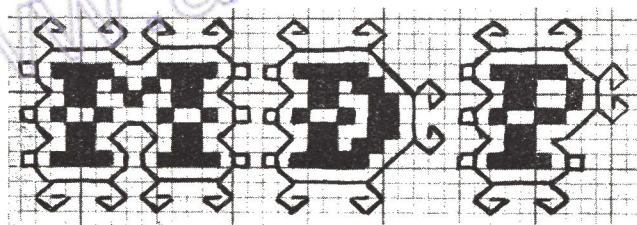
Afb. 7.

Afb. 8.

Afb. 9.

Afb. 10.

letter heet en die men vooral op 17de eeuwse en vroeg 18de eeuwse lappen tegenkomt.

Afb. 9 is de zogenaamde *prentletter*, een heel markante, stoere letter.

Afb. 10. Dezelfde letter als de voorgaande, maar dan met een omlijning van stiksteekjes en met de kleine haakjes of krulletjes, wordt op Marken *Friese letter* genoemd. Hij maakt een heel mooi effect en is zeker de meest sierlijke van de kleinere merkladders.

Afb. 11, de Gothische kleine letter of *Bijbelse letter*, die wij op de oude merklappen tegenkomen voor de daarop vaak voorkomende spreuken, waarvoor ze een heel decoratief effect maken.

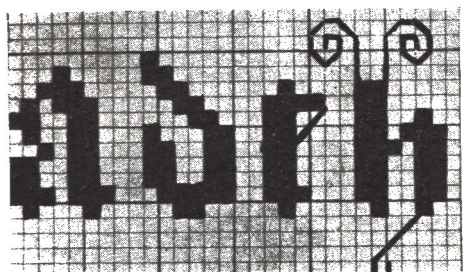
Afb. 12, de *Gothische hoofdletter*, die in verschillende meer of minder uitgewerkte vormen voorkomt en die eveneens een mooi versieringselement vormt.

Afb. 13 geeft de zogenaamde *blokjesletter*, waarbij elke kruissteek tot een aaneengesloten blokje van vier steken uitgebreid is.

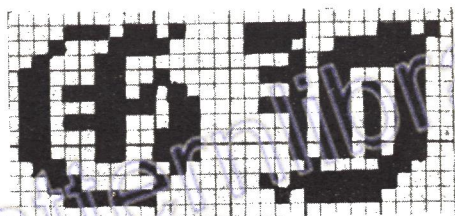
Afb. 14, de *Friese blokjesletter*, dezelfde als de voorgaande, maar met een omlijning in dezelfde of in afwijkende kleur en eventueel ook met de krulfiguurtjes, die karakteristiek zijn voor de Friese letter niet alleen, maar voor alle Friese en West-Friese merklap-motieven.

Hiermede komen wij aan de grotere Friese sierletters. Bij deze alle is de enkele kruissteek vervangen door een groep kruissteken, die een bepaald, zich steeds herhalend motiefje vormen, van 3 tot soms 7 of 9 kruisjes in het vierkant. Het geheel wordt dan weer omlijnd en met krulletjes versierd.

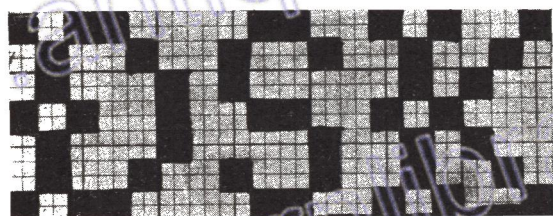
De afb. 15, 16, 17 en 18 geven hier verschillende voorbeelden van.

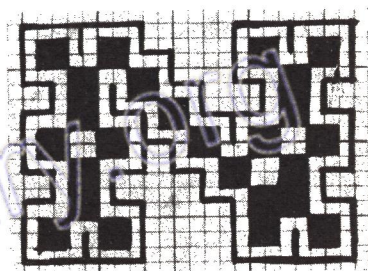
Afb. 11.

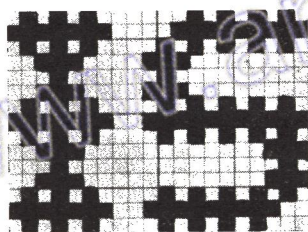
Afb. 12.

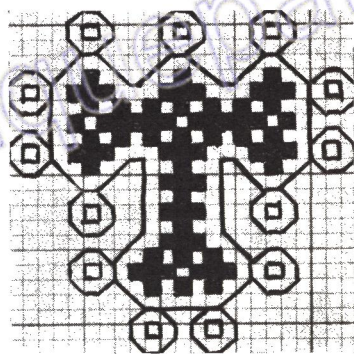
Afb. 13.

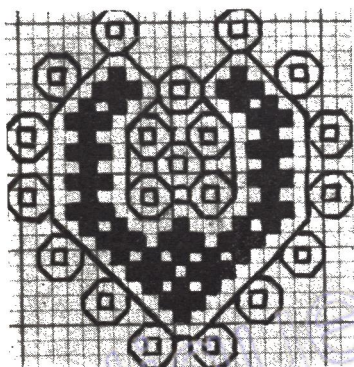
Afb. 14.

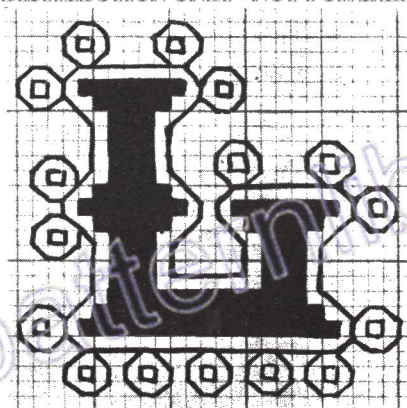
Afb. 15.

Afb. 16.

Afb. 17.

Afb. 18.

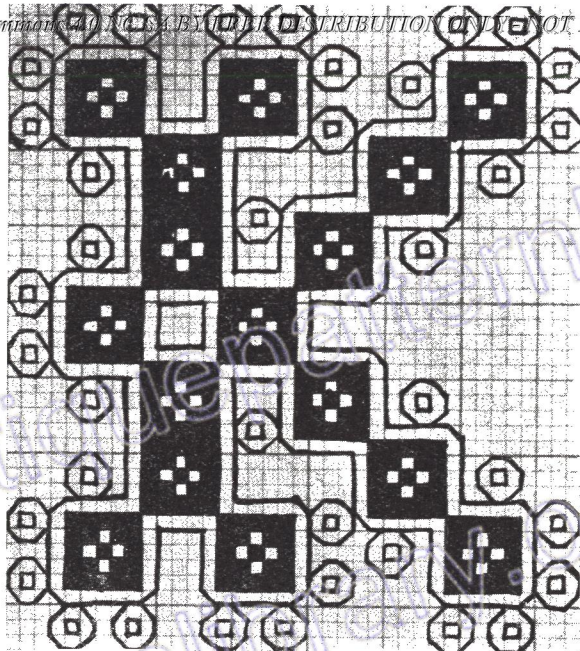

Afb. 19a.

Afb. 19a en 19b
eindelijk laten zo'n
heel grote letter zien,
zoals ze op de bedde-
lakens voorkomen.

Behalve de kruis-
steekletters zijn er dan
ook die letters, die
uit nestelgaatjes be-
staan, al of niet met
een omlijsting van
platsteken. Van het
maken van zo'n nestel-
gaatje geeft het dia-
gram, afb. 20, een
voorstelling, waarbij

de lijnen van het millimeterpapier de weefseldraden
voorstellen. Ieder nestelgaatje beslaat dus 6 draden

Afb. 19b.

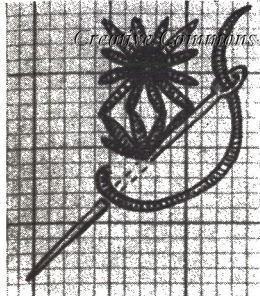
van het linnen in lengte en breedte en bestaat uit 12 steken, om de 2 draden. Men kan ook kleinere nestelgaatjes maken, over 4 draden in het vierkant, en die in dat geval uit 8 steken bestaan.

Afb. 21 en 22 geven enige van die letters te zien.

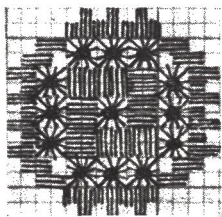
Afb. 23 geeft een lettertje van enkel platsteken.

Ook wit- en sneewerk wordt voor letters gebruikt, speciaal ook voor de grote letters op de Friese lakens. Bij het oude Friese linnengoed treft men daarbij exemplaren aan van haast ongelooflijke fijnheid.

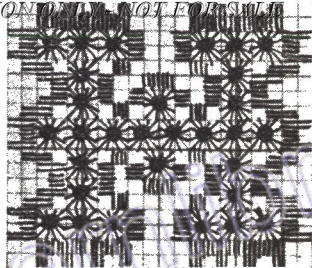
Afb. 24 laat een paar van dergelijke letters in wit-

Afb. 20.

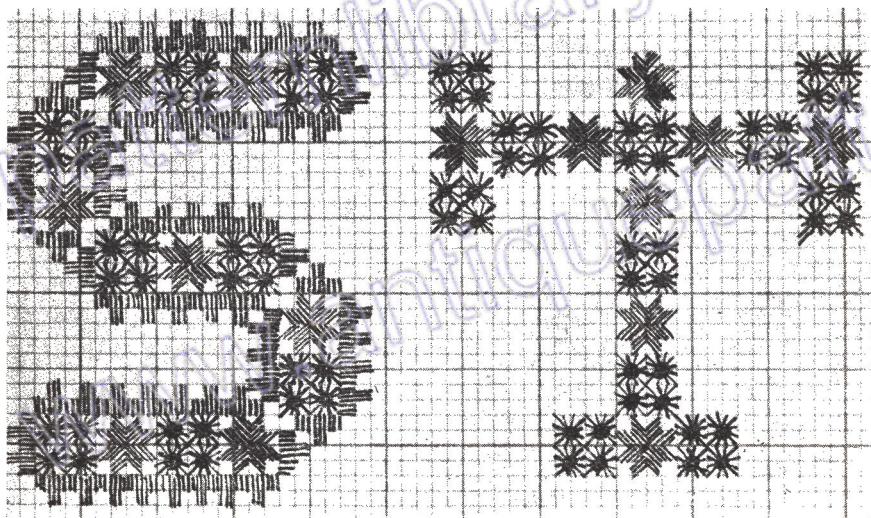
Afb. 21.

Afb. 22.

Afb. 23.

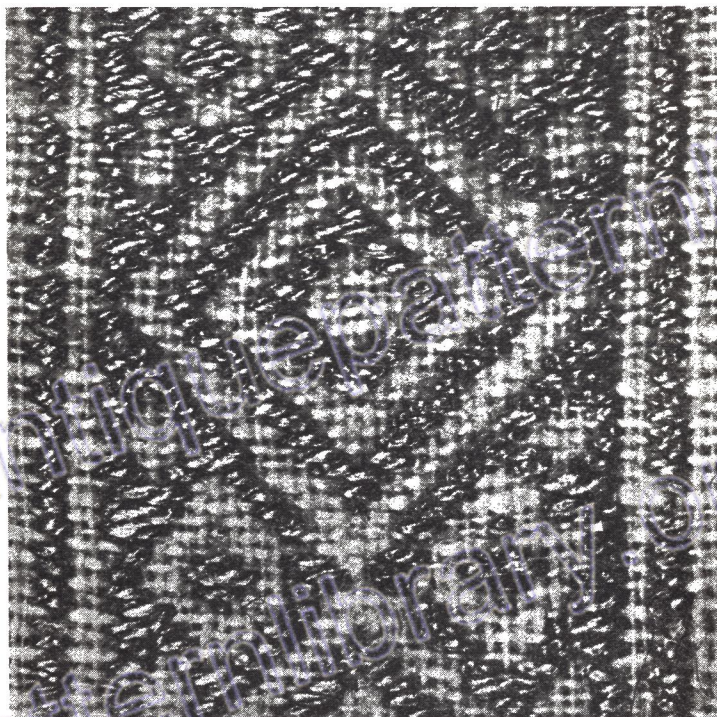
Afb. 24.

werk zien, waarvan één met een omlijsting van platsteken. Een beschrijving van het wit- en sneewerk wordt gegeven in handleiding II van deze serie.

Voor de letters, die met nestelgaatjes gewerkt worden of met vierkante lijnstekjes, kan men vanzelfsprekend dezelfde lettertypen gebruiken, die men ook voor kruissteekletters gebruikt, de meer eenvoudige soorten althans.

Van merkletters naar *doorstopwerk* is een hele sprong en het verband tussen beide lijkt ver te zoeken. Toch is dit er in zover, dat de oorsprong van dit doorstopwerk eveneens in Grootmoeder's linnenkast te zoeken is.

Wij zagen reeds, hoe belangrijk de inhoud van die linnenkast in vroeger dagen was. Het is dan ook te begrijpen, dat over die kostbare inhoud met zorg gewaakt werd, en dat ieder spoor van slijtage of ieder ander onheil op zo afdoend en zo onzichtbaar mogelijke wijze hersteld werd. Ook dat was een kunst, die bij de opvoeding van het jonge meisje behoorde. Daarvoor diende de stoplap, een lap van fijn linnen, waarop alle rampen, die met mogelijkheid het linnengoed konden treffen, werden aangebracht en vervolgens op onzichtbare wijze hersteld; gaten, scheuren, sneden, afgescheurde hoeken, ingezette stukken, en dit alles in de verschillende weefpatroontjes, die het linnengoed kon vertonen, zoals linnenweefsel, keperweefsel, gerstekorrel, oogjesgoed, vlaggetje, slangetje, sigarenpuntje, roosje, diamantstop, en wat niet al. Die stoppen werden meestal in twee kleuren zijde uitgevoerd, om het volgen van het weefsel gemakkelijk te

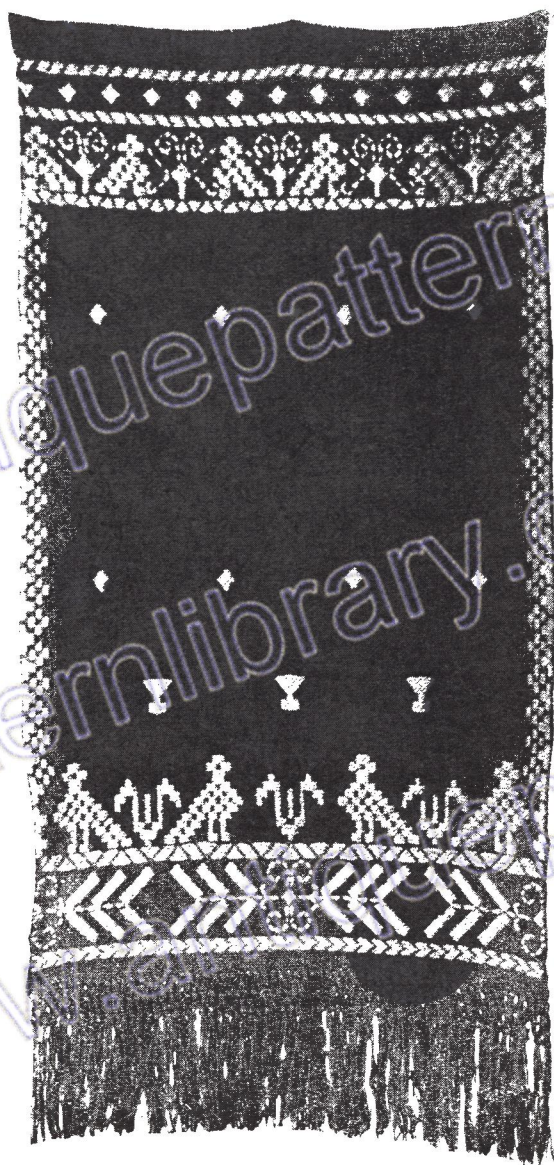

Afb. 25.

(Foto M. C. Meyboom, Amsterdam.)

maken. Dit en de dikwijls volmaakte uitvoering maakten de stoplap tot een aantrekkelijk voorwerp, dat zuinig werd bewaard en vaak zelfs ingelijst. Zo zijn er talloze tot op onze tijd bewaard gebleven.

Naast die nuttigheidsstoppen, die voor ons hier weinig belang hebben, werden ook wel sierlijker motieven gewerkt. Op de foto, afb. 1 (pag. 4) ziet men zo'n oude stoplap, waar enige mooie randen op zijn aangebracht, en het zijn juist dergelijke patronen, die

Afb. 26.

(Foto Breyer. Amsterdam.)

voor ons van betekenis zijn, omdat wij ze ook in ons handwerk van nu kunnen toepassen. Dit doorstopwerk biedt allerlei mogelijkheden en het is een vrij eenvoudig en tevens heel dankbaar werk.

Foto afb. 25 geeft een detailvergroting van de rand van foto 1. waarop de werkwijze duidelijk tot haar recht komt. Het werk vraagt een enigszins losse stof, waar de werkdraad gemakkelijk doorheen gaat. Overigens kan het op allerlei stof met gelijke draadverdeling gemaakt worden en met allerlei materiaal, van het fijnste tot het grofste. Van dit grofste geeft de foto, afb. 26, een voorbeeld: een wandkleed, ongeveer 80 bij 120 cm groot, geweven van matgroene koehaarwol en doorgestopt met zandkleurige en oranje smyrnawol. Maar ook op fijne stof, met zijde of zelfs gouddraad, zijn mooie effecten te bereiken en ook leent deze techniek zich uitstekend voor versiering van linnen blouses, japonnen en kinderjurkjes, kleur op wit, wit op kleur, of ook geheel wit.

Bij aaneengesloten randen wordt de draad meestal in één keer doorgehaald, hetzij in de lengte of in de breedte; bij meer losstaande motieven zou dit te veel materiaal vragen en doet men beter om ze afzonderlijk te werken, op dezelfde manier als met platsteken. Ook bij het gebruik van meerdere kleuren is dit dikwijls noodzakelijk.

Vogelmotieven, zoals het wandkleed die vertoont, komt men ook wel op merklappen tegen te midden van de kruissteekmotieven, ook alweer meest op Friese en West-Friese lappen. Ook andere kleine platsteek- of doorstoppatroontjes, geometrische of bloemmotieven, die ook bij het witwerk gebruikt

worden, dat in handleiding III beschreven wordt.

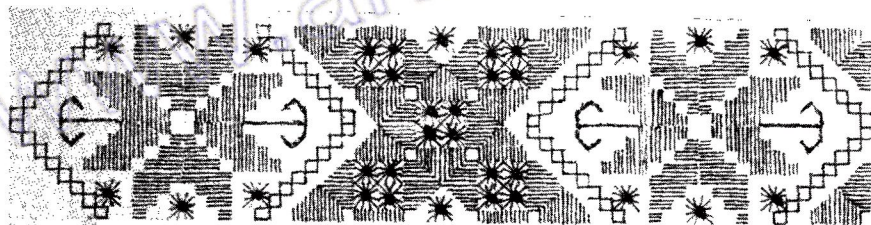
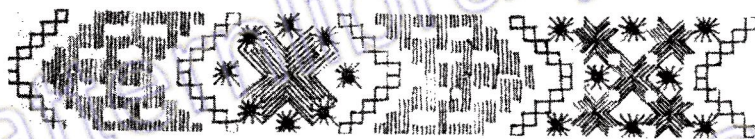
De meer eenvoudige randjes, zoals foto 25 er één laat zien, zijn zo eenvoudig te maken, dat ook kinderen dit kunnen doen, als ze even op weg geholpen worden. Allerhande kleine voorwerpen, zoals servetbanden, bladwijzers, ceintuurs, boekomslagen, kunnen zij er mede maken en zodoende zelf aardige, originele geschenken maken, iets wat van groot belang is, omdat dit, jong aangewend, liefde voor het handwerk zal opwekken en zij er zodoende allicht later plezier in zullen blijven behouden.

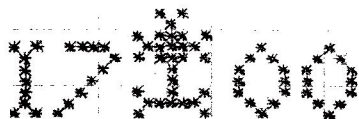
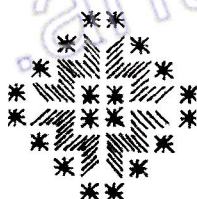
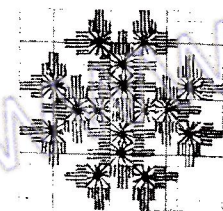
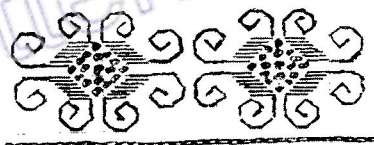
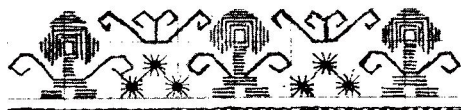
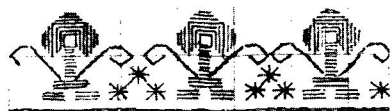
Op deze laatste pagina's geven wij nog een aantal patroontjes voor stopwerk en nestelgaatjes en tevens een tweetal alphabetten.

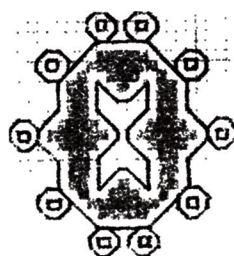
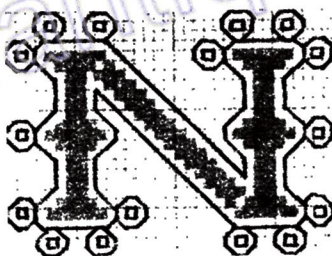
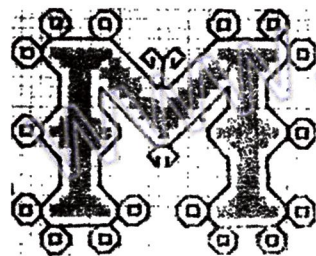
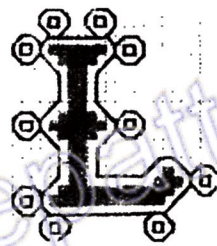
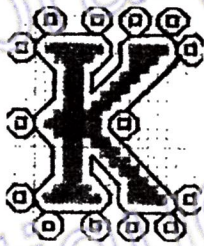
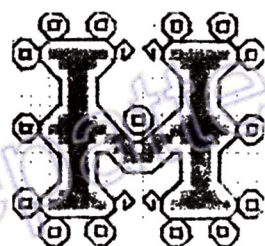
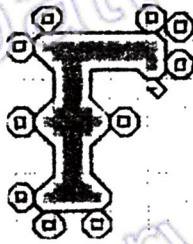
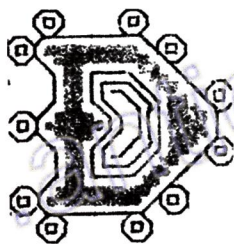
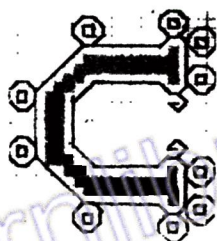
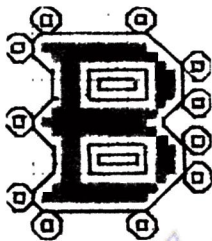
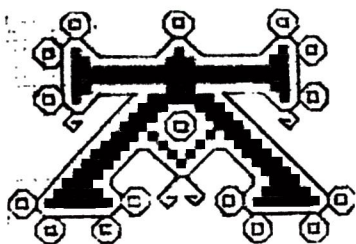
Het grote alfabet is van een werklap uit het jaar 1664.

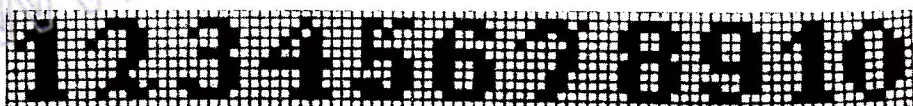
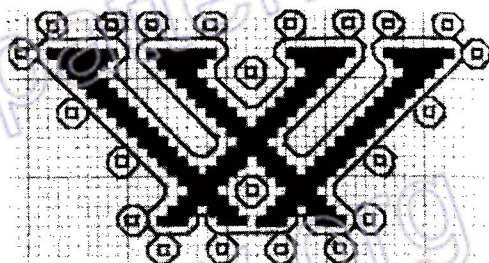
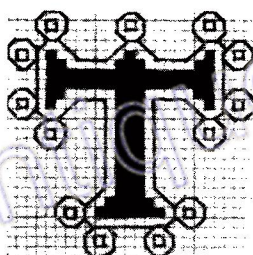
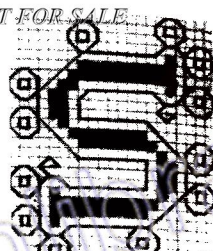
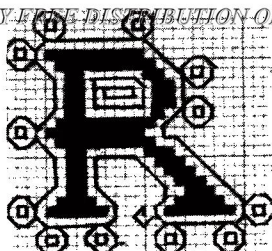
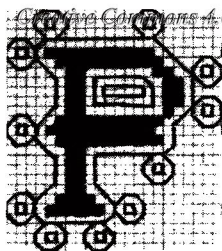
Het eenvoudige alfabet kan men desgewenst verfraaien door ieder kruissteekje te behandelen als een nestelgaatje (zie de pagina's 13, 14 en 15).

De patroontjes van pagina 21 en 22 dateren uit 1685 en 1700.

www.antiquepatternlibrary.org

www.antiquepatternlibrary.org